

מחווון לשאלון בהיסטוריה, לימודי חובה – חורף תש"ף, מס' 022281

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד.
- * שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות. אם תלמיד משיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות אך לא הפריד בין מטלות שונות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה, ואין להפחית לו נקודות.
- * ההנחיות במחווון מנוסחות בלשון זכר, ומכוונות למעריכים ולמעריכות כאחד.

תזכורת: הגדרות למטלות בבחינה

- * **הצג/תאר** – הצגה/תיאור של התופעה, הפעולה, האירוע, התהליך הנדרשים בשאלה, בלי להסביר את הסיבות להתהוותם או את התוצאות/השפעות שלהם.
זהו מעין "צילום תמונת מצב" (מאפיינים, משתתפים, זמן, מקום).
- * **הסבר** – הבהרה, פירוש של העניין המבוקש; סיבות/גורמים שהביאו לתהליך/לפעולה/לאירוע;
תוצאות/השפעות של העניין המבוקש.
- * **השווה** – יש להשוות בין שני עניינים מבוקשים, על פי קריטריונים, ולהבהיר את הדומה ואת השונה בכל אחד מן הקריטריונים שהוצעו.
- * **הדגם** – הבאת דוגמה הממחישה ומבהירה את העניין המבוקש (יש לתת דוגמה מפורטת, ואין להסתפק בהכללה).

ספרי הלימוד המאושרים:

לאומיות

1. י' משעול, **הלאומיות המודרנית וראשית הציונות**, היי סקול, 2011 (להלן היי סקול).
2. י' קוברסקי, **הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920**, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת 1).
3. מ' בר הלל, ש' ענבר, **עולם לאומי חלק א' – טיול היסטורי בשבילי הלאומיות בישראל ובעולם**, לילך, 2008 (להלן לילך 1).
4. ק' אביאלי-טביביאן, **מסעות בזמן – לאומיות במבחן – הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך עד 1920**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 1).
5. א' נווה, נ' רוד, **הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920**, רכס, 2008 (להלן רכס 1).
6. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, **הלאומיות – ראשית הדרך**, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר 1).

בית שני

1. א' באר, **ממדינת מקדש לעם הספר – קורות עם ישראל משיבת ציון עד חתימת המשנה**, אורט ישראל, 2008 (להלן אורט).
2. ש' כהן, **ממדינת מקדש לעם הספר – היסטוריה של בית שני**, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת 2).
3. מ' בר הלל, ש' ענבר, **מעם המקדש לעם הספר – טיול היסטורי בשבילי תקופת הבית השני**, לילך, 2008 (להלן לילך 2).
4. ק' אביאלי-טביביאן, **מסעות בזמן – ממדינת מקדש לעם הספר**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 2).
5. ד' שחר, **ממדינת מקדש לעם הספר – ימי הבית השני ותקופת המשנה**, רכס, 2008 (להלן רכס 2).
6. ד' שוורץ, **ממדינת מקדש לעם הספר – משיבת ציון עד עריכת המשנה**, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר 2).

ערים וקהילות

1. ד' סורוצקין, ח' פדיה, **מסעות בזמן – ערים וקהילות**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 4).
2. מ' פרנקל (עורכת), **מעיל תשבץ – מפגש התרבויות בין יהדות לאסלאם בימי הביניים**, מעלות, תשס"ח (להלן מעיל תשבץ).

בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

1. י' משעול, **בונים מדינה – יהודית ודמוקרטית במזרח התיכון**, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול 4).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, **עולם לאומי ב – בונים מדינה במזרח התיכון**, לילך, 2009 (להלן לילך 3).
3. ק' אביאלי-טביביאן, **בונים מדינה במזרח התיכון**, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח 3).
4. א' נווה, נ' רוד, ד' שחר, **הלאומיות בישראל ובעמים – בונים מדינה במזרח התיכון**, רכס, 2009 (להלן רכס 3).
5. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, **בונים מדינה במזרח התיכון**, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר 3).

פרק ראשון – ממדינת מקדש לעם הספר – בית שני

יש לענות על אחת מן השאלות 1-3.

1. מקור – השלטון הרומאי ושלטון הורדוס**א. הבדלים בין השלטון הרומאי העקיף ובין השלטון הרומאי הישיר:**

- בשלטון העקיף – השליט הוא מלך מקומי ("מלך חסות"); בשלטון הישיר – השליט הוא נציב רומאי.
- בשלטון העקיף – השליט שולט לתקופה לא מוגדרת; בשלטון הישיר – הנציב ממונה לתקופה מוגדרת.
- השלטון העקיף מגייס צבא משלו; השלטון הישיר מחזיק צבא עזר רומאי.

כיצד דפוסי השלטון האלה שירתו את האינטרסים של רומא:**שלטון עקיף**

- הטלת ארגון המנהל הפנימי במדינה וגביית המיסים על השליט המקומי אפשרה חיסכון במשאבים ארגוניים וכספיים.
- שליטה באמצעות שליט מקומי הפחיתה חיכוכים ישירים עם האוכלוסייה המקומית.
- העצמאות החלקית שהעמים הנכבשים זכו בה עוררה את אהדת הנתונים ומנעה מרד ברומא.

שלטון ישיר

- הבטיח נאמנות מוחלטת ללא אינטרסים מנוגדים.
 - הבטיח את החדרת התרבות הרומאית.
 - אפשר קידום וטובות הנאה לבכירים רומאים.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 71, 76; כנרת, עמ' 91, 106-107; לילך, עמ' 128, 134; מט"ח, עמ' 76-77, 80; רכס, עמ' 107, 116-118; שזר, עמ' 58, 65.

ב. כיצד יוסף בן מתתיהו מסביר את מעשיו המנוגדים של הורדוס:

הסבר: הורדוס עשה מעשים של חסד ונדיבות בצד מעשי עוול ונקמה נוראיים. כל המעשים שעשה, הרעים והטובים, נבעו מאותם מניעים: רדיפת כבוד, הרצון להנציח את שמו, חשדנות כלפי מי שעלול לאיים על שלטונו, לזכות בתהילה ובהערצה.

בקטע: "מאחר שהיה אוהב כבוד ונכנע במידה מופרזת ליצר הזה"; "היה נדיב כאשר נזדמנו (לו) תקווה (לזכות) לזיכרון בעתיד או לתהילת השעה"; "אם איש מהם לא התרפס [...] אם נדמה היה שהוא פועל נגד שלטונו"; "מתוך רצונו להיות הנערץ היחיד"; "בדברים שהחניף לחזקים ממנו, באותם הדברים עצמם רצה שיחניפו גם לו".

המעשים:

- מעשי נקמה ועוול כלפי נתיניו: כליאת אלפים בבתי סוהר; הטלת עונשים אכזריים לכל מי שנחשד במרד; הוצאות להורג; הוצאה להורג של אצולת ירושלים והחרמת רכושם; רצח יותר ממחצית חברי הסנהדרין.
- מעשי נקמה ועוול כלפי בני משפחתו הקרובים: חיסול בני משפחת חשמונאי (כולל אשתו ובניו).
- מעשים לכבוד הקיסר: בניית ערים במתכונת הלניסטית (קיסריה, סבסטיה), בניית מקדשים לכבוד הקיסר, הקרבת קורבן לשלום הקיסר, ארגון משחקים ותחרויות.
- מעשים שהיטיבו עם נתיניו: רפורמות חקלאיות, הקלות במיסוי, שיפור דרכי המסחר, מפעלי הבנייה שסיפקו תעסוקה לפועלים רבים, שיפוץ והרחבת בית המקדש.

בספרי הלימוד: אורט, עמ' 71-76; כנרת, עמ' 96-105; לילך, עמ' 128-133; מט"ח, עמ' 76-78; רכס, עמ' 107-114; שזר, עמ' 60-63.

2. הממלכה החשמונאית**א. שינויים שחלו בממלכה החשמונאית:****שינויים טריטוריאליים**

- כיבוש שטחים ביהודה.
- הרחבת גבולות הממלכה: כיבוש שטחים בעמק הירדן, בשומרון, באדום, בגליל, בדרום לבנון.

שינויים דמוגרפיים

- גידול ניכר באוכלוסייה: אוכלוסייה יהודית ותיקה, אוכלוסייה שעברה גיור ונוכרים.
- גירוש של תושבים נוכרים משטחים שנכבשו.

הסיבות לשינויים הטריטוריאליים:

- לצרף לממלכה שטחים שחיו בהם תושבים יהודים רבים.
- להשיב לממלכת יהודה שטחים שהיו לה בעבר.
- להשיג רצף טריטוריאלי.
- להגדיל את הממלכה לשם תהילה ולרכישת עוצמה מדינית וצבאית.
- מניע כלכלי: להוסיף שטחי חקלאות, להוסיף נמלים ולאפשר גישה לים, להוסיף דרכי מסחר.
- מניע ביטחוני.

הסיבות לשינויים הדמוגרפיים:

- רצון לשמור על רוב יהודי בממלכה.
 - נכונות של האוכלוסייה השמית המקומית להתגייר.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 60-68; כנרת 2, עמ' 82-87; לילך 2, עמ' 100-103, 114-116, 120-123;
מט"ח 2, עמ' 62-69; רכס 2, עמ' 81-90, 97-103; שזר 2, עמ' 57-58.

ב. המניעים של השליטים החשמונאים לאמץ את התרבות ההלניסטית:

- הרצון להתקרב לשליטים הסלווקים ולהשיג את תמיכתם.
- הרצון לבסס את שלטונם ביהודה באמצעות הרחבת סמכויות השליט — מינוי מלך וצמצום הסמכויות של גורמים אחרים.
- הרצון להשתלב בתרבות השולטת במרחב — ההלניזם.

דוגמאות לתופעה זו:

- אימוץ שמות הלניסטיים כגון הורקנוס, אלכסנדר, אריסטובולוס.
 - אימוץ דרכי השלטון האופייניות לעולם ההלניסטי (מלוכה, שילוב מלוכה וכהונה, שלטון אבסלוטי, אישה שליטה, ניהול חצר מלוכה לפי הדגם ההלניסטי).
 - החזקת צבא שכירים.
 - לימוד השפה היוונית ושימוש בה.
 - אימוץ המנהג ההלניסטי לקבוע יום חג לציון ניצחון צבאי: יום הניצחון על ניקנור שקבע יהודה המכבי; יום כיבוש החקרא שקבע שמעון.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 62-68; כנרת 2, עמ' 85; לילך 2, עמ' 118; מט"ח 2, עמ' 65-67; רכס 2, עמ' 81-90, 100-103;
שזר 2, עמ' 57-58.

3. **"המרד הגדול", "בין ייאוש לבנייה"**א. **השפעת הגורמים על פרוץ המרד הגדול:**

- מתח בין יהודים ובין נוכרים בארץ-ישראל: העדפת הנציבים הרומאים את הנוכרים הביאה להחרפת המתח ולהגברת גילויי העוינות והעימותים בין יהודים ובין נוכרים. התערבות הצבא הרומי בעימותים זימנה התנגשויות אלימות תכופות בין היהודים ובין הצבא הרומי, שהגבירו את התסיסה הכללית.
 - מצוקה כלכלית: נבעה מקיטוב חברתי מתמשך, מאבטלה חמורה ומנטל המיסים הכבד. מצוקה זו הוחרפה בעקבות העושק של הנציבים ונישול היהודים מאדמותיהם, שהעמיקו את התסכול משלטון רומא בקרב רבים שחשבו "שאין להם מה להפסיד".
 - תסיסה משיחית: העריצות ושלטון הדיכוי של הנציבים הרומאים כלפי היהודים, והפגיעה שלהם בחיי הדת וברגשות הדתיים בצד הרגשה שאין מוצא למצוקה בכל התחומים, הצמיחו כמיהה עזה לגאולה מהירה. אנשים רבים נאחזו באמונות משיחיות והיו נכונים למרוד ברומא למרות יתרונה המדיני והצבאי.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 77-79; כנרת 2, עמ' 113-115; לילך 2, עמ' 135, 138-140; מט"ח 2, עמ' 81-84; רכס 2, עמ' 133-136; שז"ר 2, עמ' 67.

ב. **מדוע נבחר השם "בין ייאוש לבנייה: מירושלים ליבנה" לפרק שעוסק בתקופה שלאחר החורבן:**

הסבר: בתקופה זו חלה תמורה גדולה בהתפתחות העם היהודי. תחילתה בהרגשה של ייאוש ואובדן אמון בעתידו של עם ישראל בעקבות החורבן והמשכה בהשלמה, התאוששות ובנייה מחודשת של האומה. תקופה זו מתאפיינת במעבר של המרכז הרוחני-דתני-לאומי של העם מירושלים ליבנה. ביבנה התגבשה הנהגה חדשה של חכמי הדור שתרמה תרומה מכרעת לשיקום העם ושינתה את אורח החיים היהודי כדי להתאימו למציאות החדשה וכדי לשמור על לכידות ואחדות העם בהיעדר מקדש.

עובדות היסטוריות:**ייאוש**

- אווירת הייאוש ומנהגי האבלות שאימצו רבים מן העם מתועדים במקורות (משנה, ספרות הלכה), והונצחו בקינות (כגון "חזון ברוך").
- התוצאות החמורות של החורבן בתחום הדמוגרפי והכלכלי: פגיעה קשה באוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל (מוות, עבדות), התרוקנות ערים רבות מיהודים, הרס יישובים רבים, פגיעה קשה במשק החקלאי ובפעילות הכלכלית.
- חורבן בית המקדש הביא להתמוטטות מוסדות הנהגה הדתית — היעלמות מעמד הכהונה וביטול הסנהדרין הישנה ששכנה בירושלים.

בנייה

- שיקום מוסדות הנהגה באמצעות הקמת הנשיאות ובית הדין הגדול (הסנהדרין) מחדש, ביבנה.
 - חכמי יבנה הנהיגו תפילות קבועות ולימוד תורה בצוותא בבית הכנסת, בניסיון לעצב מרכז דתי חברתי בבית הכנסת כתחליף לבית המקדש.
 - חכמי יבנה קבעו תקנות שהנציחו את בית המקדש ושימרו את זכרו (כגון ברכת הכוהנים, איסור אכילת חדש, צום תשעה באב) בניסיון להתמודד עם משבר החורבן ולנטוע תקווה לבניית המקדש מחדש.
 - חכמי יבנה קבעו תקנות שנועדו לאפשר חיים יהודיים מלאים ללא זיקה הכרחית למקדש (תקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת — כפי שהיה נהוג במקדש, נטילת לולב בכל מקום כל שבעת ימי החג ולא רק בבית המקדש; גיור בלי קורבן).
 - חכמי יבנה גיבשו בכתב הלכה משותפת ואחידה לכל העם היהודי, שהניחה את היסודות להלכה היהודית של ימינו.
- בספרי הלימוד: אורט, עמ' 96-98, 100, 103, 126-127; כנרת 2, עמ' 139-140, 157, 159-162; לילך 2, עמ' 150, 153-161, 178; מט"ח 2, עמ' 87-89, 93, 95, 114; רכס 2, עמ' 153-159, 163-165; שזר 2, עמ' 72-78.

ערים וקהילות בימי הביניים בגדד

יש לענות על אחת מן השאלות 4-6.

4. מקור – בגדד

א. יתרונות של מיקום העיר בגדד על פי הקטע:

- נמצאת על אם הדרך בין צפון הח'ליפות לדרומה. מיקום זה הקל על השליטה באזורים השונים בח'ליפות שהתפרשה על פני שטח נרחב.
- נמצאת על גדות החידקל ובקרבת הפרת, שדרכם היה אפשר להגיע אל מקורות מזון בצפון ובדרום (שדות תבואה בצפון ותמרים בדרום).
- נמצאת על דרך שמובילה לחבל הארץ ח'ראסאן שישבו בו הפרסים – המוסלמים החדשים, שהיו מתומכיו של בית עבאס.

— שוכנת על גדות החידקל ובקרבת הפרת, ועל אם הדרך בין צפון הח'ליפות לדרום, מיקום שאפשר מסחר ענף.

ביטויים לשגשוגה של העיר בגדד על פי הקטע:

- התפתחות מהירה של העיר.
- גידול באוכלוסייתה.
- מסחר ענף עם אזורים נוספים בח'ליפות.
- המבנה של העיר (חצר עם ארמון שסביבו מגורי חיילים נאמנים, מסגד, חומה ופרברים) הפך למודל לחיקוי עבור ח'ליפים אחרים.
- פרברים שצצו והתרחבו במהירות.

בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 62-66; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 33.

ב. ביטויים לפריחת התרבות בגדד במאה התשיעית ובמאה העשירית:

- תרגומים לערבית של ספרי מדע ושל אוצרות חוכמה מתרבויות שונות.
 - יצירה ספרותית ענפה וכתובת אנציקלופדיות.
 - ייסוד ד'אר אל-חיכמה.
 - פריחת בתי ספר ומרכזי לימוד (בתים פרטיים, מסגדים, חנויות, דיונים בשווקים).
 - פריחת העיסוק בפילוסופיה, ברפואה, באסטרונומיה ובמתמטיקה.
 - טיפוח אידאל האדם המשכיל ואיש התרבות (אָדִיב).
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 67-68, 81-85; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 39.

5. הקהילה היהודית

א. ההגבלות שהוטלו על היהודים על פי "תנאי עומר":

- לא להפגין את דתם ולא להפיץ אותה.
- לא ללמד את ילדיהם את הקוראן.
- לא למנוע ממקורביהם להצטרף לדת האסלאם.
- איסור שבתיהם יהיו גבוהים יותר מבתי המוסלמים.
- איסור לקבור את מתיהם בשכנות לבתי הקברות המוסלמיים.
- איסור להיקרא בשמות מוסלמיים.
- איסור על נשיאת נשק.
- איסור לקחת עבדים מאלה שנפלו בחלקם של המוסלמים.
- איסור להכות מוסלמים.
- חובה לארח את המוסלמים בבתיהם.
- חובה לכבד את המוסלמים, ולקום לכבודם באספות ציבוריות.
- לגזור את השער בחלק הקדמי של ראשם.
- איסור על שירות במשרות שיש בהן שררה של מוסלמים.
- איסור על תפילה בקול רם מאוד.

מטרת ההגבלות האלה:

— הכרה בעליונות האסלאם והמוסלמים.

בספר הלימוד: "מעיל תשבץ", עמ' 56-57; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 6, 14.

ב. גורמים שתורמו להמשך הקיום היהודי תחת השלטון המוסלמי:

- האוטונומיה של היהודים בעולם המוסלמי: למוסדות ההנהגה השונים היו סמכויות רחבות. הם היו אחראים על כל ענייני השיפוט, האישות, שמירת הדת והמצוות, גביית מיסים ומינוי בעלי תפקידים בקהילות היהודיות השונות בעולם המוסלמי.
 - השלטונות המוסלמים לא נהגו להתערב בנעשה בקהילות.
 - הגאונים קבעו אורח חיים אחיד על פי ההלכה והקהילות היהודיות בעולם המוסלמי הכירו בסמכותם כמנהיגות רוחנית־דתית.
 - הישיבות היו מוסדות הלימוד המרכזיים של היהודים בעולם המוסלמי. התחנכו בהן דורות רבים של תלמידים שהפיצו את מצוות הדת היהודית ואת אורחות חייה.
 - היצירות הספרותיות של הגאונים השפיעו על ההלכה היהודית ועל הפילוסופיה היהודית, על קביעת נוסח אחיד לתפילות של כל היהודים בקהילות המזרח, וסייעו להפצה ולהאחדה של הידע בתחום התורני.
 - שו"ת (שאלות ותשובות) – הנוהג שאפשר ליהודים ולקהילות להפנות שאלות הלכה הנוגעות לחיי היום־יום אל ראשי הישיבות ולקבל תשובות מן הגאונים. סייע בקביעת אורח חיים אחיד ומוסכם, והידק את הקשר בין הקהילות השונות ובין ההנהגה המרכזית.
 - הנוהג של "ירחי כלה" – הצטרפות של לומדים מקהילות שונות אל תלמידי הישיבה פעמיים בשנה ללימודים. אנשי הקהילות שהשתתפו ב"ירחי כלה" הפיצו את הפרשנות ההלכתית של הגאון בקהילות.
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 49, 86-90; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 10, 41-42.

6. הרב סעדיה גאון**א. השיקולים שהניעו את ראש הגולה לבחור ברב סעדיה גאון לעמוד בראש ישיבת סורא:**

- ראש הגולה בתקופה זו, דוד בן זכאי, רצה לחזק את מעמדה של ישיבת סורא שהיה בשקיעה, באמצעות מינוי של אדם שיצאו לו מוניטין של אחד מתלמידי החכמים הבולטים בדורו, שנאספו סביבו תלמידים רבים.
- ראש הגולה רצה להחליש את ההשפעה של המשפחות החזקות בבבל על הנהגת הקהילה.

הדרך שבה נהגו לבחור את הגאונים בישיבות בבל:

- נבחרו על ידי חכמי הישיבה בשיתוף עם ראש הגולה.
 - הבחירה נערכה מתוך שש המשפחות המיוחסות. לעתים נבחר לגאון סגנו של הגאון הקודם.
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 87-88, 90; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 41.

ב. כיצד השפיעה התרבות המוסלמית על פעילותו והגותו של הרב סעדיה גאון:

- תנועת המִעְתָּזָה (תנועה תאולוגית מרכזית באסלאם שדגלה בפירוש רציונלי של עיקרי האמונה) השפיעה על הגותו וחיבוריו בתחומי היהדות והפילוסופיה.
 - כתב בערבית, תרגם את התנ"ך לערבית, חיבר מילון עברי-ערבי כדי לאפשר לדוברי ערבית לקרוא חיבורים בעברית.
 - עסק בדקדוק עברי (חיבר ספר דקדוק עברי) בהשפעת המדקדקים של הערבית שפעלו באותה תקופה.
 - העיסוק שלו בפילוסופיה ובאסטרונומיה הושפע מן הפריחה של תחומים אלו בחברה המוסלמית בתקופתו.
 - הרב סעדיה גאון היה איש אשכולות בעל השכלה בתחומי דעת רבים – ביטוי לדמות ה"אֲדִיב" מן התרבות המוסלמית.
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 80-81; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 43-46.

פראג

יש לענות על אחת מן השאלות 7-9.

7. מקור – תושבי העיר הנוצרית ומעמדם

א. המעמד המשפטי של היהודים בערים הנוצריות בימי הביניים:

עבדי האוצר: עבדי המלכות (ולא נתינים רגילים): נחשבו לרכוש המלך / הקיסר / אדון העיר, והפגיעה בהם נחשבה פגיעה בשליט. מעמדם הוגדר במסגרת כתבי זכויות (הגנה משפטית, אזור מגורים מוגדר, קבלת מרות, תשלום מיסים).

כיצד מעמד זה בא לידי ביטוי בקטע:

- חיים בן מרדכי, יהודי תושב העיר פראג פונה בכתב בקשה אל המלך פרדיננד ומבקש הגנה משפטית, משום שבמעמדו כעבד אוצר רק למלך יש סמכות לשפוט אותו.
 - המלך פרדיננד מוציא פקודה הדורשת מלשכת אוצר המלך לערוך חקירה מחודשת, מאחר שאין זה בסמכותה של מועצת העיר לשפוט את היהודים, אלא בסמכות מועצת המלך.
 - המלך מצהיר בפקודה ששלח שלא ירשה לבני פראג או לנתינים אחרים לפגוע ביהודים.
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 50; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 26-28.

ב. העקרון "אוירה המשחרר של העיר":

לאחר שנה ויום של מגורים בעיר כל אדם היה לתושב העיר הכפוף לחוקי העיר בלבד (גם אדם שהיה משועבד לאדון השתחרר ממנו).

כיצד סייע עיקרון זה לניידות חברתית בחברה הנוצרית:

עם קבלת מעמד של תושב העיר הוא נהפך לאזרח מן השורה. מעמדו נקבע על פי החוק העירוני המקומי ולא על פי מוצאו החברתי-מעמדי. דבר זה אפשר ניידות באמצעות הישגים כלכליים ובזכות שותפות בשלטון העירוני.

בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 42-43; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 17.

8. צמיחתן והתפתחותן של ערים באירופה הנוצרית

א. גורמים שסייעו לייסודן של ערים חדשות באירופה הנוצרית בימי הביניים:

כלכליים:

- שיפור כושר הייצור בחקלאות: שיפור הטכנולוגיה החקלאית יצר עודפים וְאִפְשֵׁר לַגוּוֹן אֶת הַגִּידוּלִים הַחֲקֵלָאִיִּים וְאֵלֶּה נִמְכְּרוּ בְּשׁוּקִים וּבִירִידִים, שֶׁסִּבְּבָם הַתַּפְתָּחוּ עִרִים; שִׁפּוּרִים בְּטֶכְנֻלֹּגִיָּה הַחֲקֵלָאִית, כְּגוֹן טַחְנוֹת מִים וְטַחְנוֹת רוּחַ, הִשְׁפִּיעוּ עַל הַתַּפְתָּחוֹת הַיִּיצוֹר בְּעִרִים.
- הַתַּפְתָּחוֹת הַמִּסְחָר וְהָעִלְיָה בְּצִרְיָה תִּרְמְוּ לַהַתַּפְתָּחוֹת עִרִים וְלַחִיזוּקָן: עִרִים רַבּוֹת הַתַּפְתָּחוּ סָמוּךְ לְנִתְיָבֵי מִסְחָר רֵאשִׁיִּים שֶׁחֲצוּ אֶת אִירוּפָּה וְקִישְׁרוּ בֵּין חֲלֻקֵּי הַשּׁוּנִים; עִרִים רַבּוֹת הַתַּפְתָּחוּ בְּזִכּוֹת יְרִידִים אֲזוּרִיִּים. הִירִידִים הֵבִיאוּ לִשְׂגוֹר כֻּלְּכֵלִי וּמִשְׁכּוֹ אוֹכְלוֹסִיָּה שֶׁחִפְּשָׁה הַזְדַּמְנוּוֹת חֲדָשׁוֹת.
- רִיבּוּי הָאוֹכְלוֹסִיָּה: בְּשֵׁל הַמַּחֲסוֹר בְּאֲדָמוֹת הַיְגוּרֹו אִיכָרִים רַבִּים לְעִרִים מִתַּפְתָּחוֹת כְּדֵי לְמַצוֹא פְּרִנְסָה.

חברתי:

- הַמֵּאֲבָק עַל הַחִירוּיוֹת: תְּהִלֵּךְ הַדְּרָגָתִי שֶׁבּוּ קְבוּצוֹת שֶׁל מִתְיַשְׁבִּים חֲדָשִׁים וְאִיכָרִים מְשׁוּעֲבָדִים נִאֲבָקוּ בְּאֲדוּנֵי הָעִיר עַל חִירוּתָם. בְּעֻקְבוֹת תְּהִלֵּךְ זֶה נּוֹצְרָה נִיידוֹת חֲבֵרָתִית, הַתַּפְתָּחוּ מוֹסְדוֹת הָעִיר, וְהַתְּהוּוֹתָ חֲבֵרָה עִירוֹנִית.
- בספר הלימוד: מט"ח 3, עמ' 35-37; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 13-15.

ב. אירועים והשפעתם על ההתפתחות של העיר פראג:

ייסוד אוניברסיטת קרל (1348):

- הָאוּנִיבֵרְסִיטָה הִפְכָה אֶת פְּרָאג לְמֶרְכֵז חִינוּכִי־תְּרַבּוּתִי.
- תְּרֻמָּה לְכֻלְלַת הָעִיר — הָאוּנִיבֵרְסִיטָה הֵייתָה מְקוֹר הַכִּנְסָה חָשׁוּב לְבַעֲלֵי הַבָּתִּים שֶׁהִשְׁכִּירוּ מְגוּרִים לְמֵרְצִים וְלִתְלִמִּידִים וְלִכֹּל מִי שֶׁסִּיפֵק לָהּ וְלֵהֶם שִׁירוּתִים.
- מִשְׁכַּח תְּלִמִּידִים, מֵרְצִים וּמִדְּעָנִים רַבִּים מֵאַרְצוֹת שׁוֹנוֹת שֶׁהִתְיַשְׁבוּ בְּעִיר.

"מרד המעמדות" (1547)

- עֵיכֵב אֶת הַתַּפְתָּחוֹתָ שֶׁל פְּרָאג: הַפְּרִיבִּלְגִיוֹת הָעִירוֹנוֹת בּוֹטְלוּ, אֲזָרְחִים רַבִּים הוּגְלוּ מִן הָעִיר, הָעִיר פּוֹרְקָה מִנְשָׁקָה, הַגִּילְדוֹת בּוֹטְלוּ וְהוּחַרְם רְכוּשׁ, בּוֹטְלָה הָאוֹטוֹנוֹמִיָּה הַשִּׁיפּוּטִית שֶׁל תּוֹשְׁבֵי פְּרָאג, הַהִשְׁפָּעָה הַפּוֹלִיטִית שֶׁל הָעִירוֹנִים נִעְלְמָה.

מעבר חצר בית הבסבורג מווינה לפראג (1583):

- פראג נהפכה למרכז מנהלי וכלכלי, למקום מושבם של בעלי תפקידים חשובים, ולמרכז של חיי חברה, פוליטיקה ותרבות כלל אירופיים.
 - החצר הקיסרית קיבצה אליה משכילים ואנשי מדע, סופרים ואומנים והעניקה חסות לפעילותם.
 - השלטון הקיסרי עודד הקמת מוסדות חינוך באמצעות מימון והענקת פריבילגיות.
 - הקיסרות יזמה בנייה רחבה שנועדה לאכלס את התושבים הרבים שהתקבצו בעיר, סיפקו עבודה ויצרו תנופה כלכלית.
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 97, 100-99, 105, 111, 113-116; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 48-50.

9. הקהילה היהודית

א. תקנות שתיקנו מנהיגי הקהילות היהודיות באירופה הנוצרית, וכיצד כל אחת מהן נתנה מענה לצרכים החברתיים או

הכלכליים של אותן קהילות:

- מערופיה — מתן מונופול לסחר בתחום מוגדר עם לקוחות נוכרים מסוימים.
 - **מענה לצורך חברתי-כלכלי:** למנוע תחרות ומתיחות בין חברי הקהילה ובינם ובין יהודים בעיר אחרת.
 - עיכוב התפילה — מנהג המאפשר למי שסבור שנעשה לו עוול לעכב את התפילה בציבור עד שתיבדק תלונתו.
 - **מענה לצורך חברתי** — אפשר למי שסבור שנעשה לו עוול לעכב את התפילה בציבור עד שתיבדק תלונתו.
 - חרם היישוב — זכותם של חברי הקהילה לאסור על כניסת מהגר חדש לקהילה.
 - **מענה לצורך כלכלי:** כדי להגן על היהודים שכבר חיו במקום ושילמו כסף בעבור הפריבילגיה; כדי להגן על חברי הקהילה מפני מהגרים שיהיו לנטל עליה (על המהגר החדש להוכיח שהוא יכול להועיל לקהילה); כדי להגן על חברי הקהילה מפני תחרות כלכלית.
 - איסור פוליגמיה (איסור על הגבר לשאת יותר מאישה אחת).
 - **מענה לצורך חברתי:** כדי לשמור על חיי המשפחה, לחזק את מעמד האישה ולצמצם פערים חברתיים.
 - איסור על הבעל לגרש את אשתו בעל כורחה.
 - **מענה לצורך חברתי:** חיזוק מעמד האישה (שהבעל לא יוכל לאיים עליה ולכפות עליה ציות באיום שיגרש אותה).
 - יהודי שהתנצר יכול לחזור לדתו מבלי שיזכירו לו את עברו.
 - **מענה לצורך חברתי:** כדי לאפשר ליהודים שכפו עליהם להתנצר לחזור לקהילה וכדי להקל עליהם.
- בספר הלימוד: מט"ח 3, עמ' 51-52; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 31-32.

ב. כיצד סייע המהר"ל מפראג לקהילה היהודית בפראג להתמודד עם הבעיות שהעסיקו אותה:

- התייצב מול אנשי דת נוצרים בוויכוחים והגן על בני דורו נוכח גל של עלילות דם.
- מתח ביקורת על שיטות הלימוד והחינוך שהיו נהוגות בדורו והקנה שיטות אחרות (התנגד לפלפול ותמך ברכישה הדרגתית של ידע).
- מתח ביקורת על תופעות חברתיות שליליות בקהילה היהודית (מנהיגים שמתנשאים על קהלם, רבנים שמקבלים הטבות חברתיות ועשירים שאינם תומכים בעניים).
- פיתח והטמיע תפיסה שנתנה מענה לשאלת קיומו ומצבו של העם היהודי בגולה (עם ישראל אינו רשאי לנקוט שום אמצעי כדי לשנות את מצב הגלות, לא להתערב בין הגויים ולא לעלות לארץ ישראל לפני זמן הגאולה).
- מתח ביקורת על השיטה של מתן פסק הלכה סופי, שנקבע מראש, בלא קשר לדיון בסוגיה, וקבע שפסק הלכה צריך להתבסס על המשא ומתן התלמודי.

כיצד סייע מרדכי מייזל לקהילה היהודית בפראג להתמודד עם הבעיות שהעסיקו אותה:

- סייע לשכבות החלשות בקהילה ותרם לצמצום הפערים החברתיים: נתן הלוואות בלי ריבית, בנה אכסנייה לעניים, העניק מצרכים לחגים, השיא כלות עניות.
 - בנה מוסדות לשירות הציבור: בתי חולים, בית מרחץ, מקוואות.
 - הפעיל את קשריו עם השלטונות כדי לשפר את תנאי החיים של היהודים בפראג.
 - הוא טיפח את חיי הדת בקהילה: תמך ברבנים, תרם ספרי תורה וכלי קודש, יזם בנייה של ישיבות ובתי כנסת.
- בספר הלימוד: מט"ח 4, עמ' 120-125; מדריך של ד"ר אהובה שלר, עמ' 55-56.

פרק שני — לאומיות וציונות

יש לענות על שתיים מן השאלות 10-13.

10. מקור — התפתחות היישוב היהודי בארץ-ישראל בשנים 1882-1914

א. עמדת מחבר המאמר בנוגע לסיוע של הברון רוטשילד למפעל ההתיישבות בארץ-ישראל על פי הקטע:

הברון רוטשילד תרם תרומה מכרעת להתפתחות של היישוב היהודי בארץ-ישראל. תמיכתו במושבות מנעה את קריסתן והייתה חיונית להתחדשות היישוב היהודי בארץ-ישראל בראשית שנות השמונים של המאה ה-19.

עובדות היסטוריות מן הקטע, לביסוס העמדה:

- הברון השקיע הון רב בסיוע למושבות. ההשקעות הכספיות שלו (5.5 מליון ליש"ט) היו גבוהות יותר (פי 20) מכל הסכומים שגויסו על ידי התנועה העולמית של "חיבת ציון".
- הברון רכש שטחי אדמה רבים והעביר אותם לבעלות של יהודים.
- התמיכה הכספית של הברון למושבות הצילה אותן מהתמוטטות.
- הברון עזר לביסוסן של מושבות אחרות כמו פתח תקוה וייסוד המעלה.
- גם מושבות כמו רחובות וחדרה, שקמו ללא תמיכה ישירה של הברון, נעזרו בו בצורות שונות: חדרה ניצלה ממגפת הקדחת בזכות ניקוז הביצות שמומן על ידי הברון; ביסוסה הכלכלי של חדרה נבע מן העובדה שהיקב של הברון שילם מחיר גבוה לאיכרים עבור יבול כרמיהם.

עובדות היסטוריות המנוגדות לעמדתו של מחבר המאמר:

- תמיכת הברון במושבות יצרה מתחים, תחושות של עוינות ופערים כלכליים עצומים בין הפקידים ובין המתיישבים. חלק מן האיכרים מרדו ונאסרו בבתי כלא טורקיים או גורשו מן המושבות.
 - שיטת האפוטרופסות הצמיחה מנגנון מנופח ולא יעיל של פקידים זרים שניהלו אורח חיים של מותרות, ובזבוז כספים. השיטה הובילה לשחיתות ויצרה אבטלה סמויה.
 - שיטת הפקידות כרסמה בחזון הלאומי של "היהודי החדש": האיכרים שהיו עצמאיים נהיו תלויים לחלוטין בהחלטות של פקידי הברון, ונהפכו לנתמכים חסרי יוזמה ומוטיביציה.
 - אדמות מושבות הברון הפכו מנחלה של המתיישבים לנחלה בבעלות הברון, לרכוש של נדבן.
 - הברון לא הצליח לקדם את היישוב לעצמאות כלכלית. חלק ניכר מן ההשקעות הכלכליות שלו במפעלים לא נשא פירות. מפעל המשי ומפעל הבשמים התמוטטו וגם תעשיית היין לא הניבה רווחים.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 157-163; כנרת 1, עמ' 151-152; לילך 1, עמ' 203-205; מט"ח 1, עמ' 106-107; רכס 1, עמ' 156-161; שזר 1, עמ' 141-143.

ב. הפעולות של אליעזר בן יהודה לביסוס השפה העברית:

פרסם מאמרים בעברית בעיתונות שהודפסה בארץ; השתתף בהקמת ועד לשון העברית; ייסד עיתון בעברית ("הצבי"); חידש מילים עבריות רבות; פרסם את המילון העברי הראשון.

כיצד סייעו פעולות אלה לטיפוח הלאומיות היהודית:

היהודים דיברו בשפות שונות. לפעולות של אליעזר בן יהודה הייתה תרומה חשובה להחייאת העברית, ולגיבוש העם היהודי סביב שפה אחת. העברית נהפכה לשפה הלאומית של היישוב היהודי המתפתח בארץ-ישראל ושל התנועה הציונית.

בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 150; כנרת 1, עמ' 163-164; לילך 1, עמ' 213; מט"ח 1, עמ' 125; רכס 1, עמ' 183-185; שזר 1, עמ' 159-160.

11. מקור — השפעת הלאומיות, הצהרת בלפור

א. שינויים שיצרה הלאומיות המודרנית בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 במפה המדינית של אירופה:

הקמת יוון; איחוד איטליה; איחוד גרמניה; הקמת מדינות חדשות בשטחים שהיו בשליטת האימפריה העותמאנית; התפרקות האימפריה האוסטרו-הונגרית והקמת מדינות חדשות במקומה.

שינויים שהיא יצרה בחברה באירופה בתקופה הזאת:

- מסגרות זהות חדשות שבעיניהן נאמנות לאומית עמדה מעל זהות מעמדית, דתית או אזונית.
 - מסגרות חברתיות חדשות כמו אגודות לאומיות או תנועות נוער.
 - במדינות הלאום החדשות נוצרו מסגרות שסייעו לגיבוש הזהות והנאמנות הלאומית, כמו מערכות חינוך ציבוריות.
 - פילוג בין אנשים בני לאומים שונים; דחיית לאומים אחרים בתוך המדינה ומחוצה לה.
 - טיפוח תרבויות לאומיות.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 9, 36, 39-41, 201; כנרת 1, עמ' 12-17, 44; לילך 1, עמ' 44, 51, 64; מט"ח 1, עמ' 35-38; רכס 1, עמ' 34, 37-38, 42; שזר 1, עמ' 8-9, 22-23, 27, 30, 36.

ב. לאילו מן הדברים הנאמרים בהצהרת בלפור מתייחסות התגובות:

תגובת דוד בן גוריון

רואה בהצהרה נס.

- בהצהרה נאמר: "ממשלת הוד מלכותו רואה [...] העם היהודי". לראשונה מעצמה מרכזית בעולם, בריטניה, מכירה ביהודים כלאום ומכריזה על כך באופן רשמי.
- בהצהרה נאמר: "רואה בעין יפה ייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל". לראשונה מעצמה מרכזית בעולם מכירה בזכותו של העם היהודי לייסד "בית לאומי" בארץ-ישראל.
- בהצהרה נאמר: "תעשה את מיטב מאמציה להקל הגשמת מטרה זו". בריטניה מתחייבת לסייע להקמת בית לאומי ליהודים.

תגובת הוועד הפועל הערבי

התנגדות נחרצת להצהרה הפוגעת באומה הערבית.

- התמיכה של בריטניה בייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל היא עיוות היסטורי הפוגע בזכויות הלאומיות של הרוב הערבי בארץ-ישראל.
- חוסר סימטריה במונחים: "עם יהודי" לעומת "העדות הלא-יהודיות הקיימות בארץ-ישראל". היהודים הם עם והערבים מוזכרים רק כחלק מן "העדות הלא-יהודיות".
- הצהרה על תמיכה פעילה ב"ייסוד בית לאומי לעם היהודי" ועל "תעשה את מיטב מאמציה למען מטרה זו" לעומת, אי-פגיעה בזכויות אזרחיות ודתיות של שאר האוכלוסייה בארץ-ישראל ובכללה הרוב הערבי.

תגובת ה' ברקוביץ, מ' סניור, מ' יסטרוב

התנגדות להצהרה.

- בהצהרה נאמר: "ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה ייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל". חשש שההכרה בזכותו של העם היהודי לייסד בית לאומי בארץ-ישראל תפגע במעמדם במדינותיהם ועלולה לעורר דרישה לסילוקם מהן.
 - חשש שההכרה והתמיכה של בריטניה ב"ייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל" תעורר נגד היהודים, במדינות שהם חיים בהן, האשמות בדבר נאמנות כפולה.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 189-190, 194-196; כנרת 1, עמ' 194, 201; לילך 1, עמ' 226, 229, 231; מט"ח 1, עמ' 136-138; רכס 1, עמ' 204, 208, 211; שזר 1, עמ' 177, 179-180.

התנועות הלאומיות והתנועה הציונית — גורמים לצמיחה ומנהיגות**א. גורמים משותפים לצמיחת התנועות הלאומיות באירופה ולצמיחת התנועה הלאומית היהודית:**

- השפעת הרעיונות של תנועת ההשכלה.
- השפעת הרעיונות של התנועה הרומנטית.
- התפתחויות טכנולוגיות: התחבורה, הדפוס ואמצעי התקשורת שאפשרו להפיץ במהירות רעיונות ולגייס את ההמונים לתנועה הלאומית.
- תהליכים חברתיים בעקבות המהפכה התעשייתית שהביאו לתמורות כגון תהליכי חילון ואובדן זהות לאומית מלכדת. הלאומיות סיפקה מענה חלופי לצורך בשייכות ובסולידריות והעניקה זהות משותפת וביטחון.
- השפעת תנועות לאומיות אחרות.
- שקיעת האימפריה העותמאנית (גורם משותף לתנועה הלאומית היוונית ולתנועה הציונית).

גורמים ייחודיים לצמיחת התנועה הלאומית היהודית:

- האכזבה מן האמנציפציה.
- התחזקות האנטישמיות בארצות שונות.
- פוגרומים ונקיטת צעדים נגד היהודים בעידוד המשטר במזרח אירופה, שבעקבותיהם חיפשו היהודים פתרון למצוקת הקיום.

בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 22-26, 50-55, 199; כנרת 1, עמ' 12, 20-24, 32-38, 77-82, 208, 211; לילך 1, עמ' 22-27, 92, 101-115, 127, 234-236; מט"ח 1, עמ' 16-19, 24-25, 53-59, 142; רכס 1, עמ' 13-15, 24-25, 79-93, 213; שזר 1, עמ' 10-15, 27, 70-79, 182-183.

ב. המאפיינים של מנהיגי התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19:

- משכילים בני המעמד הבינוני.
 - אנשים שמנהיגותם מבוססת על כישורים ולא על ייחוס או על מסורת.
 - מנהיגים כריזמטיים שהאמינו בכוחם לשנות את המציאות ושגיבשו תוכניות פעולה כדי לעשות זאת.
 - מנהיגים בעלי יכולת להשתמש בכלים מודרניים לגיוס ההמונים.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 17; כנרת 1, עמ' 41-42; לילך 1, עמ' 30; מט"ח 1, עמ' 32; רכס 1, עמ' 17-18; שזר 1, עמ' 29-30.

כיצד מאפיינים אלה באו לידי ביטוי בדמותו ובדרכי פעילותו של הרצל:

- בעל השכלה משפטית, סופר ומחזאי.
 - בן למשפחה בורגנית שאין לה ייחוס מיוחד מן העבר.
 - דמות כריזמטית שמשכה המונים, האמין בכוחו לשנות את מצב היהודים והציג תוכניות מפורטות להוצאת המהלך לפועל (מדינת היהודים, הקונגרס הציוני).
 - הפצת הרעיון הציוני באמצעות כלים מודרניים: ספרים, עיתון, קונגרסים ודיפלומטיה.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 61-62; כנרת 1, עמ' 89-93; לילך 1, עמ' 61-72, 143-149; מט"ח 1, עמ' 69-75; רכס 1, עמ' 110-116; שזר 1, עמ' 85-88.

13. מטרת התנועות הלאומיות, גורמים מסייעים וגורמים מעכבים**א. מטרת המאבק של התנועה שבחר**

- שחרור מכובש ו/או הקמת מדינה עצמאית ללאום.
 - גיבוש הזהות הלאומית המשותפת לקבוצת הלאום וביסוס זהות זו בקרב בני הלאום.
- כיצד עיכבה אחת מן המעצמות את המאבק של התנועה הלאומית שפעלה בארץ שבחר או כיצד סייעה למאבק זה:**
- יוון:**
- האימפריה העותמאנית עיכבה — היא שלטה ביוון והתנגדה להקמת יוון עצמאית; היא גייסה לעזרתה את הצי המצרי.
 - המעצמות רוסיה, בריטניה וצרפת סייעו — שלחו צי משותף שהשמיד בקרב ימי את הצי של טורקיה ושל מצרים (שנחלצה לעזרתה).

פולין:

- המעצמות רוסיה, פרוסיה ואוסטרו-הונגריה עיכבו — הן שלטו על שטחי פולין והתנגדו להקמת פולין עצמאית.
- רוסיה עיכבה — נלחמה במורדים הפולנים בצבא גדול, חזק ומאומן והביסה אותם.

איטליה:

- המעצמות צרפת ואוסטריה עיכבו — הן שלטו באזורים בצפון איטליה ובדרומה וסירבו להעניק לה עצמאות.
- צרפת (של נפוליאון השלישי) סייעה — קאבור נעזר בה כדי לדחוק את האוסטרים מצפון איטליה.

גרמניה:

- אוסטריה עיכבה — היא התנגדה לאיחוד גרמניה משום שרצתה לשמור על עליונותה באזור.
 - אוסטריה סייעה — הצטרפה לגרמניה במלחמה נגד דנמרק.
 - צרפת עיכבה — התנגדה לאיחוד גרמניה משום שחששה שמדינה גרמנית חזקה תפגע במעמדה כמדינה מרכזית באירופה.
 - דנמרק עיכבה משום ששלטה באזורי שלזוויג והולשטיין והתנגדה להעברת שטחים אלה לביסמרק.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 35, 39; כנרת 1, עמ' 53-67; לילך 1, עמ' 44-50, 61-72; מט"ח 1, עמ' 15-16, 26-38; רכס 1, עמ' 26-27, 31-38; שזר 1, עמ' 32-38, 54.

ב. מטרת המאבק של התנועה הציונית בשנים 1882-1914

- לקדם התיישבות אוטונומית ללאום היהודי בארץ-ישראל שתוביל בעתיד הרחוק למדינה.
 - גיבוש הזהות המשותפת של בני הלאום היהודי וביסוס זהות זו.
- כיצד עיכבה אחת מן המעצמות מאבק זה:**
- שליטת האימפריה העותמאנית על ארץ-ישראל ועוצמתה.
 - ראשי השלטון העותמאני התנגדו נחרצות להתיישבות יהודית מאורגנת בארץ-ישראל ודחו את מאמציו של הרצל למשא ומתן.
 - השלטון העותמאני הגביל את מספר העולים לארץ-ישראל ואת זמן שהייתם בה ("הפתקה האדומה"), הגביל קניית קרקעות ובניית בתים.

כיצד סייעה אחת מן המעצמות למאבק זה בתקופה שעד פרוץ מלחמת העולם הראשונה:

- בריטניה הציעה פתרונות להתיישבות יהודית באל-עריש, ובאוגנדה.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 82-89; כנרת 1, עמ' 100-104, 143, 146; לילך 1, עמ' 122-124, 152; מט"ח 1, עמ' 58-57, 75-76, 102; רכס 1, עמ' 90-92, 119-123, 149; שזר 1, עמ' 75-79, 95-96, 136-140.

פרק שלישי — המאבק על הקמת מדינת ישראל

יש לענות על אחת מן השאלות 14-16.

14. מקור — מלחמת העצמאות**א. כיצד המאפיינים של מלחמת העצמאות באים לידי ביטוי בקטע:**— **המאפיין:** היעדר הבחנה בין חזית לעורף.**דוגמאות מן הקטע:**

- "לצאת לחוצות העיר [...] הידיעה הברורה כי מאחורי החומה אורב לכם צלף ערבי"; "כי בכל רגע צפויים אתם וקרוביכם לסכנת פגיעה של פגז וביתכם לפצצת תבערה"; כחיילים כתושבים נלחמים את אותה המלחמה" — ביטויים לטשטוש הגבולות בין הכוחות הלוחמים ובין האזרחים.
- "במערכה משותפת זו עמדתם ללא רתיעה בכבוד, ובעקשנות, נשאתם בראש מורם את מכות הגורל"; "בעמידתכם האיתנה אפשרתם לכוחות הלוחמים למלא את חובתם" — ביטויים למשקל המכריע ליכולת העמידה של האזרחים.
- "ביום בו נפסק רעם התותחים במבואות ירושלים"; "סבלתם בשקט את הלילות ללא שינה, את המחסור במים, ואת מנות האוכל הקצובות" — ביטויים לחברה אזרחית במצור.
- **המאפיין:** נתוני פתיחה קשים של הצד היהודי. (הפגיעות של הערים המערבות, היישוב היהודי היה במגננה, ירושלים מנותקת, הדרכים אליה נחסמו ותושביה סבלו ממחסור במזון ובמים.)

דוגמאות מן הקטע:

- "רעם התותחים במבואות ירושלים"; "מאחורי החומה אורב לכם צלף ערבי"; "בכל רגע צפויים אתם וקרוביכם לסכנת פגיעה של פגז, וביתכם לפצצת תבערה"; "סבלתם את [...] המחסור במים ואת מנות האוכל הקצובות".

— **המאפיין:** מלחמת קיום.**דוגמאות מן הקטע:**

- "הראיתם לעולם איך נלחם עם עתיק, עם קשה עורף, על ביתו ועל נחלתו"; "המלחמה תימשך, היא תימשך על מדינת ישראל והיא תימשך על ירושלים".

— **המאפיין:** המחיר הכבד.**דוגמאות מן הקטע:**

- "כשהרעשה הברברית של האויב קצרה את קצירה האיום בין הנפשות היקרות לכם".

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 88-108, 124-140; לילך 3, עמ' 84-92, 99-109; מט"ח 3, עמ' 94-104, 112-124; רכס 3, עמ' 103-142, 146; שז"ר 3, עמ' 75-88, 96-107.

ב. המניעים של מדינות ערב לפלוש למדינת ישראל במאי 1948:

- חיסול מדינת ישראל.
- שאיפות להתרחבות טריטוריאלית: ירדן רצתה לספח את הגדה המערבית שהוקצתה למדינה הערבית בארץ-ישראל, מצרים רצתה לבלום את ירדן ולספח את הנגב לתחומה, סוריה ולבנון שאפו לספח אזורים מסוימים בצפון הארץ.
- התגייסות לעזרת ערביי ארץ-ישראל.
- שיקולים פוליטיים פנימיים: יוקרה; בלימת הגירת פליטים פלסטינים למדינת ערב.

נקודות חוזק של צבאות ערב בזמן הפלישה למדינת ישראל:

- תקיפה מכיוונים שונים.
- כוחות רעננים.
- כמות הנשק ואיכותו.
- לשלושה מן הצבאות הערביים היו חילות אוויר.

נקודות חולשה של צבאות ערב:

- מוטיבציה נמוכה יותר (לא לחמו על אדמתם או חירותם).
 - לכל אחת מן המדינות שהשתתפו במלחמה היו אינטרסים אחרים.
 - היעדר פיקוד עליון וחוסר תיאום — כל צבא פעל בנפרד.
 - קושי להעביר כוחות מגזרה לגזרה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 124-129; לילך 3, עמ' 99, 109; מט"ח 3, עמ' 94-97, 112-113; רכס 3, עמ' 120-123; שז"ר 3, עמ' 96-97.

15. מאבק היישוב בשלטון הבריטי והעברת שאלת ארץ-ישראל לאו"ם:**א. מטרות של היישוב היהודי בתחום ההתיישבות בארץ-ישראל בשנים 1945-1947:**

- הרחבת אזורי ההתיישבות לקראת ההכרעה על גבולות המדינה העתידה לקום.
- רכישת קרקעות במקומות שבהם הייתה ההתיישבות דלילה, כדי ליצור רצף התיישבותי.
- חיזוק אזורי הגבול.
- מאבק נגד מדיניות בריטניה בנושא הקרקעות.

פעולות של היישוב היהודי בתחום זה:

- הקמת ברייה, הקמת יישובים וקיבוצים סמוך לגוש עציון, הקמת 11 הנקודות בנגב, רכישת קרקעות באמצעות קרן קימת לישראל (בעיקר באזור הנגב).
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 64-65; לילך 3, עמ' 60-74; מט"ח 3, עמ' 81-82; רכס 3, עמ' 83-84; שזר 3, עמ' 48-52.

ב. ההשפעה של ההעפלה על החלטת בריטניה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לאו"ם:

- המאבק של היישוב היהודי בתחום ההעפלה יצר תהודה בין-לאומית, ועורר ביקורת מצד הציבור בבריטניה ומצד דעת הקהל בעולם. הביקורת יצרה לחץ על ממשלת בריטניה להגמיש את מדיניות ההגירה לארץ-ישראל, אך צעד זה עמד בסתירה לרצון של בריטניה להדק את קשריה עם המדינות הערביות במזרח התיכון. המוצא ממצב מורכב זה היה העברת שאלת ארץ-ישראל לאו"ם.
- המאבק על ההעפלה ליכד את כל היישוב בארץ-ישראל ואת כל העם היהודי, ועל כן הוא תרם להערכה של הממשל הבריטי שהיישוב איתן בעמדתו ולפיכך השליטה על ארץ-ישראל מוליכה למבוי סתום.

גורמים נוספים שהשפיעו על החלטה זו:

- ירידת כוחה של בריטניה והתגברות תלותה בארצות הברית: בעקבות מלחמת העולם השנייה עלה כוחה של ארצות הברית בזירה הבין-לאומית, ובריטניה, שהייתה תלויה בה מבחינה כלכלית ומדינית, התקשתה להתעלם מן הלחץ האמריקני לפתור את שאלת ארץ-ישראל בכלל, ולאפשר עלייה מיידית של מאה אלף עקורים בפרט.
- השיחות של הוועדה לענייני ארץ-ישראל הגיעו למבוי סתום.
- ירידה בחשיבות של ארץ-ישראל בעיני הבריטים לאחר שהודו קיבלה עצמאות.
- מלחמת העולם גבתה מבריטניה מחיר כלכלי גבוה, והציבור הבריטי דרש מממשלתו להשקיע בשיקום במקום בהחזקת האימפריה.
- המאבק הצבאי המתמשך של היישוב פגע בבריטניה, הטריד והתיש אותה, ופגע ביוקרתה ואילץ אותה להקצות לארץ-ישראל כוח אדם ותקציבים גדולים מכפי שתכננה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 77; לילך 3, עמ' 75; מט"ח 3, עמ' 85; רכס 3, עמ' 88-89; שזר 3, עמ' 61-63.

16. היווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים, תום מלחמת העצמאות:**א. גורמים להיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים:****גורמים שקשורים לחברה הפלסטינית:**

- זעזוע חמור בחברה הפלסטינית בעקבות עזיבת השכבה העשירה והמנהיגה את הארץ.
- נוצרה אנרכיה בחברה הערבית בעקבות תחרות בין כוחות שונים השיתוק החיים הכלכליים, והחרמת רכוש.
- בריחה/עזיבה זמנית בגלל מצב המלחמה.

גורמים נוספים להיווצרות בעיה זו:

- לאחר פלישת צבאות ערב היו מקרים שבהם פינה צה"ל את האוכלוסייה הערבית, או גירש אותה והרס את כפריה.
- בסיום המלחמה עבר השטח המיועד לפלסטינים בתוכנית החלוקה לשליטת ישראל (כרבע מן השטח) ולשליטת ירדן ומצרים. רוב הפלסטינים שחיו בשטחים אלה נהפכו לפליטים.
- מדינות ערב (למעט ירדן) סירבו לקלוט את הפליטים: לא העניקו להם אזרחות, שיכנו אותם במחנות פליטים והטילו עליהם הגבלות.
- מדינת ישראל סירבה לאפשר לפליטים לשוב לגבולותיה.
- החלטת האו"ם 194 שאפשרה את החזרת הפליטים כחלק מהסדר כולל נדחתה על ידי מדינות ערב.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 151-154; לילך 3, עמ' 114-116; מט"ח 3, עמ' 126; רכס 3, עמ' 142-145; שזר 3, עמ' 107-109.

ב. הבדלים בין הסכם שביתת נשק להסכם שלום:

— הסכם שביתת נשק — מסיים מצב של לוחמה; הסכם שלום שם קץ לסכסוך בין מדינות וכולל שיתוף פעולה ביניהן בתחומים שונים.

— הסכם שביתת נשק — אמור להיות זמני; הסכם שלום נועד להיות קבוע.

החשיבות שהייתה להסכמי שביתת הנשק שנחתמו בתום מלחמת העצמאות עבור מדינת ישראל:

— הבטחת תקופת רגיעה שאפשרה להתפנות להתמודדות עם המשימות הדוחקות של ביסוס המדינה החדשה: קליטת עלייה, בעיות כלכליות.

— מתן תוקף להישגים הטרטוריאליים של מדינת ישראל במלחמת העצמאות — גבולות שביתת הנשק היו לגבולות של מדינת ישראל, ורוב מדינות העולם הכירו בהם.

— הסכמים אלה קבעו הסדרים צבאיים ופוליטיים שהיתה להם השפעה מכרעת על ביטחון ישראל במשך שני העשורים הראשונים לקיומה.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 194; לילך 3, עמ' 110; מט"ח 3, עמ' 124-125, 170; רכס 3, עמ' 148-150; שזר 3, עמ' 104-107.

פרק רביעי — סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

יש לענות על אחת מן השאלות 17-20.

17. מקור — העלייה בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20**א. המאפיינים של דפוסי העלייה שהנהיגה המדינה בשנות החמישים והשישים:**

— עליית הצלה:

— הבאת קהילות שלמות של יהודי ארצות האסלאם למדינת ישראל.

— דפוס זה הופעל בארצות שבהן היה חשש כבד לחיי היהודים.

— מהירות הפעולה: רוב היהודים עזבו את ארצות מוצאם בתוך זמן קצר.

— עלייה מבוקרת:

— דפוס זה הופעל בארצות שבהן לא התעורר חשש לגורל היהודים.

— צמצום וויסות של העלייה ההמונית, שנבע מהנחת יסוד שאם תימשך העלייה ההמונית יקרו כל מערכות הקליטה.

— קביעת סדרי עדיפויות בהחלטה מי יעלה, על פי קריטריונים של גיל ומצב הבריאות.

— ריכוז היהודים לפני עלייתם והפעלת מנגנון מיון.

— עלייה חשאית:

— הברחת עולים בסתר בגלל החשש מן הנזק שיגרם פרסום העניין.

— דפוס זה הופעל במדינות שלא התירו יציאה חופשית משטחן.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 270-277; לילך 3, עמ' 222; מט"ח 3, עמ' 217-219; רכס 3, עמ' 280-281; שזר 3, עמ' 217-226.

ב. כיצד השיקולים שהשפיעו על המדיניות של מדינת ישראל בקליטת העלייה בשנות ה-50 וה-60 באים לידי ביטוי בכרזות:**כרזה 1**

— תפיסת "כור ההיתוך" שמה לה למטרה לעצב חברה חדשה בארץ-ישראל ולהקנות לה תרבות עברית מאחדת.

הביטויים:

— הסיסמה שמופיעה בראש הכרזה: "לשון אחת — עם אחד" — השפה העברית כגורם מאחד ומקשר בין כל היהודים מארצות המוצא השונות.

— הכתובת: "למענך ולמען ילדיך" והציור שמתחתיה שבו נראה אב יושב וילדה שמחזיקה דף לבן שעליו נכתב "למד עברית" — רכישת השפה ככלי להתקדם ולהשתלב בחברה הקולטת.

כרזה 2

— משקפת שיקולים כלכליים — ביטחוניים — ערכיים שנוגעים להתיישבות: פיזור אוכלוסין שנועד להבטיח התיישבות של יהודים בכל האזורים במדינה, ולמנוע ריכוזי אוכלוסין בערים הגדולות; פיתוח החקלאות הישראלית באמצעות הפניית העולים להתיישבות החקלאית; טיפוח חברה יצרנית וקשורה לאדמת המולדת.

הביטויים:

— הסיסמה "מן העיר אל הכפר"; "מן העיר" באותיות קטנות "אל הכפר" באותיות גדולות מובלטות בצהוב; הפרופיל של הדמות מופנה אל הכפר; הציור של בתי העיר על רקע כהה חד-גוני לעומת הציור של בתי הכפר בצבעים בהירים ועזים (ירוק, אדום, לבן צהוב).

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 283-284, 310, לילך 3, עמ' 223-224; מט"ח 3, עמ' 224, רכס 3, עמ' 281-282, 287; שזר 3, עמ' 214-215, 229-234.

18. הדה"קולוניזציה, גורל היהודים בארצות האסלאם**א. מהו תהליך הדה"קולוניזציה:**

תהליך היסטורי של התפרקות האימפריות הקולוניאליות והמאבק לעצמאות של הקולוניות באסיה ובאפריקה. התהליך החל בין שתי מלחמות העולם, הגיע לשיאו בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20, ומיצב מחדש את המפה המדינית ואת המערכת הפוליטית העולמית.

גורמים שהביאו לתהליך זה:**גורמים פוליטיים:**

- שינוי ביחסי הכוחות בעולם והשפעת "המלחמה הקרה".
- המאבק של התנועות הלאומיות בארצות שהיו תחת שלטון קולוניאלי.
- השפעת האו"ם.
- הקמת "הליגה הערבית".
- השפעות מלחמת העולם השנייה על אזרחי הקולוניות.

גורמים כלכליים:

- משבר כלכלי בבריטניה ובצרפת לאחר מלחמת העולם השנייה.
- ירידה ברווחיות המושבות.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 158-161; לילך 3, עמ' 123; מט"ח 3, עמ' 132-133; רכס 3, עמ' 158-159; שזר 3, עמ' 115-116.

ב. הגורם העיקרי שהשפיע על יציאת היהודים בארץ שעליה למד:

התלמיד צריך להסביר מהו לדעתו הגורם העיקרי שהשפיע על יציאת היהודים בארץ שעליה למד, ולבסס את תשובתו על שתי עובדות היסטוריות.

- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 190-196, 276-277; לילך 3, עמ' 160-168; מט"ח 3, עמ' 142-147; רכס 3, עמ' 187-189, 280; שזר 3, עמ' 142-148.

19. מלחמת ששת הימים**א. צעדים של מדינות ערב לפני מלחמת ששת הימים שדרדדו את האזור למלחמה:**

- פעולות של סוריה להטיית מקורות הירדן.
- תקריות גבול רבות ביוזמת סוריה (בשנים 1966-1967), והפגזות של סוריה על יישובים ישראלים.
- ב-15 במאי הכניס נאצר כוחות מצריים לחצי האי סיני.
- כעבור יומיים דרש נאצר מן האו"ם לפנות את כוחות האו"ם מסיני.
- נאצר יזם כמה צעדים תוקפניים נוספים: סגירת מצרי טיראן וקשירת מערכת בריתות צבאיות עם ירדן ועירק.
- נאצר הכריז על גיוס כלכלי ותגבר את כוחותיו.
- מנהיגי מדינות ערב ניהלו מלחמת תעמולה, איימו להשמיד את ישראל והכריזו שייצאו למלחמה נגדה.

השפעת המלחמה על מדינות אלה:

- אובדן שטחים: סוריה איבדה את רמת הגולן, מצרים את רצועת עזה ומדבר סיני, ירדן את מזרח ירושלים ואת הגדה המערבית.
- פגיעה ביוקרת מנהיגי המדינות; ירידה ביוקרתו של נאצר מנהיג העולם הערבי.
- תמורות במפלגת הבעת' בסוריה ועליית אסד לשלטון.
- דעיכת החלום על הקמת אימפריה ערבית אחת.
- מצרים ניתקה את היחסים הרשמיים עם ארצות הברית בטענה שהיא סייעה לישראל.
- הגברת התמיכה באש"ף ודרישה להקמת מדינה פלסטינית.
- ירדן קלטה 350,000 פליטים פלסטינים לשטחה, ארגוני מחבלים פעלו נגד ישראל משטחי ירדן והחל מאבק בין ירדן למחבלים.
- תחושות ההשפלה דרבנו את מצרים וסוריה לצאת למלחמה נוספת.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 220-221, 235, 242; לילך 3, עמ' 186-187, 196-197; מט"ח 3, עמ' 182-184, 187; רכס 3, עמ' 219-221, 226, 232, 237-240; שז"ר 3, עמ' 172-173, 180-181, 185.

ב. השינוי שחל באווירה ששלטה בחברה הישראלית עם תום מלחמת ששת הימים:

— מעבר מתחושת חרדה קיומית לגורל המדינה לתחושה של אופוריה, הרגשת ביטחון, עוצמה וגאווה לאומית.

הסיבות לשינוי זה:

- הניצחון הצבאי המוחץ של מדינת ישראל על מדינות ערב בשישה ימים.
 - ההישגים הטריטוריאליים: השטח של מדינת ישראל גדל פי שלושה משטחה ערב המלחמה; ההתרחבות הטריטוריאלית העניקה לישראל עומק אסטרטגי.
 - התאפשרו הגישה למקומות הקדושים ואיחוד ירושלים שהיו הגשמת חלום.
 - העלייה ביוקרתה הצבאית של מדינת ישראל ברחבי העולם.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 222, 225, 227-230; לילך 3, עמ' 189, 194-195; מט"ח 3, עמ' 184-186; רכס 3, עמ' 213, 224-223, 231-232; שז"ר 3, עמ' 171, 174-175, 179.

20. מלחמת יום הכיפורים**א. המטרות שהניעו את מצרים וסוריה לתקוף את ישראל באוקטובר 1973:**

- השאיפה לשקם את כבודן בעקבות התבוסה במלחמת ששת הימים.
- להשיב לעצמן את השטחים שאיבדו במלחמות קודמות.
- יש הטוענים שמצרים ראתה במלחמה אמצעי לפתיחת תהליך מדיני שיביא לנסיגת ישראל מסיני, לאחר שנדחו יוזמותיה להסדר עם ישראל.

השפעת המלחמה על סוריה או מצרים:

- ההצלחות בתחילת המלחמה סייעו לסוריה ולמצרים לשקם את גאוותן הלאומית.
 - עלייה ביוקרתו של סאדאת כמנהיג הבלתי מעורער של מצרים.
 - השיחות על הפרדת כוחות עם תום המלחמה הובילו להסכם ביניים בין ישראל למצרים שהיה הבסיס לתהליך של משא ומתן מדיני ביניהן בהמשך.
 - מצרים חידשה את היחסים הדיפלומטיים עם ארצות הברית וקיבלה ממנה סיוע כלכלי.
 - נסללה הדרך לביקור של נשיא מצרים סאדאת (1977) בישראל, לשיחות שלום ולחתימה על הסכם שלום בין ישראל למצרים (הסכמי קמפ-דיוויד).
 - סוריה המשיכה לנקוט קו נוקשה כלפי ישראל, המשיכה לתמוך בארגוני מחבלים שפעלו מלבנון, אך שמרה על שקט בגבול עם ישראל.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 242-244, 257-258, 261-262; לילך 3, עמ' 198-199, 206-207; מט"ח 3, עמ' 191, 197-201; רכס 3, עמ' 239, 245; שז"ר 3, עמ' 185-186.

ב. השינוי שחל באווירה ששלטה בחברה הישראלית בזמן מלחמת יום הכיפורים:

— מעבר מביטחון יתר בעוצמה הצבאית של מדינת ישראל והמעטה בכוחם של צבאות ערב, להפתעה, חוסר ודאות וחרדה.

— התפכחות מתחושת השאננות והזחיחות.

הסיבות לשינוי זה:

- התקפת הפתע המשולבת של צבאות מצרים וסוריה וההתקדמות המהירה של כוחותיהם.
 - חיילי המוצבים בדרום ובצפון נתפסו בלתי מוכנים.
 - ברמת הגולן היה צורך לפנות אזרחים.
 - הבלבול והמבוכה ששררו בדרג המדיני והפוליטי.
 - מספר גדול של נפגעים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 248-249; לילך 3, עמ' 200-203; מט"ח 3, עמ' 191-193; רכס 3, עמ' 246-248, 251; שז"ר 3, עמ' 185-187, 190, 192.